

élő kozákságra hárult. Gebei bemutatta a Kraj területi változásait (délebbre húzódását) a XVI. században és térképi ábrázolásait, valamint a kozákság szerepét, rétegződését és törekvéseit. Az áruikat Kijevbe vivő kozákokat a XV. század végi oklevelek említik először, a XVI. század elején már iparszerű zsákmányolást folytattak a Dnyeper menti területeken, a tatárok szomszédságában. Az 1530-as években jelent meg a földesúri fennhatóság alól kiszakadt szabad kozákság a Dnyeper zuhogóin túli területein, az ún. Szicsekben (Szics=földsáncokkal körülvett fa erőd), s ettől kezdve állandó feszültség forrásává vált, ugyanakkor állandó utánpótlást is biztosított a határvédelemben fő szerepet játszó földesúri magánhadseregeknek. Báthory István már királyi zsoldba fogadott 500 főt közülük, s ezt a példát követték az utána jövő lengyel és idegen uralkodók (a harmincéves háborúban francia szolgálatban is harcoltak kozákok). A XVII. században a regisztrált, privilégiumok fejében katonaszkodásra kötelezett kozákok száma már 40–60 000 főre emelkedett. A lajstromozott kozákság és a szabad kozákság kettőssége és ellentéte egészen 1775-ig fennmaradt. A szabad, „lenti” kozákság állandó veszélyforrást jelentett a lengyel–török békére (1637-ben elfoglalták például Azovot), de a lengyel–litván Unióra, a Rzeczpospolitára is. A XVII. században – zárta előadását Gebei – a fő kérdés már az orosz vagy lengyel fennhatóság volt, s a vallási ellentétek kiéleződése, a kíméletlen háborúskodás nyomán a végvidék végérvényesen leszakadt a Rzeczpospolitáról, és a kozákság lakta Ukrajna az orosz cárt ismerte el.

A második napi program befejezéseként *Kalmár János* egyetemi docens (ELTE BTK) a Habsburg Birodalom horvát végvidékének kialakulásáról tartott előadást „A XVIII. századi Habsburg Birodalom végvidékén” címmel. Az Adriától a Marosig terjedő végvidék az oszmán hódítás nyomán fokozatosan alakult ki, az 1530-as évektől, a különböző délszláv menekültek (uszkokok) letelepítése és katonai szolgálatra kötelezése, valamint a Vendvarasdi, a Károlyváros felépítését (1581) követő károlyvárosi és a Kapellán túli tengeremléki (zenggi) határörvidék megszervezése révén. Már a XVI. század második felében szabályozták a rendek határfenntartási kötelezettségét is, s a következő évszázadban fokozatosan megerősítették e területeken a katonai hatóságok szerepét. A XVIII. századi teljes militarizáció és előzményei bemutatását követően az előadás második részében Kalmár János részletesen ismertette Johann Herberstein károlyvárosi főkapitánynak a Wesselényi-féle rendi szervezkedés főljszámolása után, 1673 körül I. Lipót számára készített javaslatát Horvátországnak a magyar koronától történő elcsatolásáról és új berendezkedéséről.

A rövid vitát követő zárszót *R. Várkonyi Ágnes* tartotta. A konferencia sikereként könyvelte el, hogy az elhangzott előadások megvilágították Balassi és Bocskai pályájának számos pontját, a nevükkel fémjelzett korszak európai összefüggéseit. Mindaz, ami Magyarországon akkor történt, Európa története is – fejezte be értékelését –, s megismeretése a nemzetközi történeész közvéleménnyel a hazai történészek feladata és felelőssége.

BALLA TIBOR

A VITTORIO VENETÓI CSATA KATONAI VONATKOZÁSAI

Nemzetközi konferencia, Vittorio Veneto, 2004. november 12–13.

Az olasz Piero Pieri Első Világháborús Hadtörténeti Központ és az Olasz Hadsereg Szárazföldi Vezérkara Történeti Szolgálatára által szervezett nemzetközi konferenciának az észak-olaszországi Vittorio Veneto városa, közelebről pedig az olasz 1. hadtest parancsnoksága adott otthont. Minderre az 1918. október 24. és november 4. között lezajlott, az olaszok által vittorio venetói csatának neve-

zett és antant győzelemmel végződött hadművelet 90. évfordulója szolgáltattott indokot.

A konferencia programja november 12-én délelőtt 10 órakor, az 1. hadtest parancsnokának, a város polgármesterének valamint *Lorenzo Cadeddu* ny. ezredesnek, a Piero Pieri Első Világháborús Hadtörténeti Központ vezetőjének, a konferencia főszervezőjének köszöntőjével indult, amelyben megköszönték,

hogy a jelenlévők elfogadták a meghívást, kihangsúlyozták a konferencia jelentőségét, és sok sikert kívántak annak munkájához.

A délelőtti ülésen *Lorenzo Cadeddu* ny. ezredes töltötte be a levezető elnöki tiszteket. Az első előadást *Mario Montanari* ny. tábornok, hadtörténész tartotta olasz nyelven a csatában részt vett hadviselő felek helyzetéről. Beszélt az olasz hadsereg 1917–1918 telén végbement újjászervezéséről, az antant szövetségesei által létrehozott Legfelsőbb Haditanács feladatairól. Felvázolta az antant haderők 1918-ra vonatkozó hadászati terveit, kiemelte, hogy az olaszok elsősorban védekezést terveztek. Áttekintette az orosz, a nyugati és az olasz front hadászati helyzetét az utolsó háborús évben. Kitért az 1918 júniusában megindult osztrák-magyar piavei offenzíva balsikerére, annak következményeire. Részletezte az antant hadvezetésének 1918–1919-re vonatkozó terveit, amelyek mind a nyugati fronton a németek ellen, mind az olasz fronton az osztrák-magyar csapatok ellen támadást tartalmaztak. Említést tett a Monarchia 1918 őszi békekísérleteiről és a Központi Hatalmak balkáni frontjának összeomlásáról valamint annak következményeiről.

Ezt követően *Massimo Multari* ezredes (az Olasz Hadsereg Szárazföldi Vezérkara Történeti Szolgálatának vezetője) olasz nyelvű előadásában arról beszélt, milyen volt az olasz hadsereg helyzete, állapota a vittoriai csata megindulása előtt. Röviden részletezte, hogyan szervezték újjá az olasz haderőt az 1917 őszi csapóretti vereség után. Beszélt az 1918-as spanyolnáthajárványról, amelynek következtében naponta 2000 katona halt meg az olasz hadseregben. Olasz és osztrák-magyar szemszögből tekintette át a balul sikerült 1918-as osztrák-magyar piavei offenzíva történéseit és következményeit. Bemutatta az olasz haderőben végbement szervezési munkát, így a propagandatisztek bevetésével a katonák között folyó felvilágosítást, az osztrák területek felett végrehajtott olasz propaganda-repüléseket. Hangsúlyozta, hogy Armando Diaz vezérkari főnök kezdeményezésére a támadó olasz csapatok a franciák által a nyugati fronton 1918-ban kifejlesztett új taktikát alkalmazták, a gyalogságot a legmodernebb fegyverrel – bombavetővel, lángszórókkal stb. –, a franciáktól kapott gázvédő eszközökkel. Látták el, a tiszték és a katonák kiképzését javították, korszerűsítették a tüzérséget és a légierőt. Mindezekkel az intézkedésekkel

minőségileg és mennyiségileg javították az olasz hadsereg harckésztségét.

A kávészünetet követően *Kurt Mitterer* vezérkari ezredes (Ausztria) az osztrák-magyar hadsereg 1918. októberi, az olasz támadás megindulása előtti állapotáról beszélt német nyelvű előadásában. Részleteket közölt az 1918-as évben besorozottak számáról, a hadsereg létszámának változásáról (1918 őszén 4 400 000 katona, valamint 140 000 női segédszolgálatos volt a haderőben). A rossz ellátási helyzetről szólva említette, hogy 1918 őszén a Monarchia hadseregében bevezették a hústalan napokat, az emberek átlagos súlya, pl. a 20. honvéd gyaloghadosztálynál 50 kg volt. Az előadó hangsúlyozta: a felszerelés és ruházat katasztrofálisan hiányos volt, a lovak számára kevés volt a takarmány, az egyes fegyvernemeknél, így a gyalogságnál, lovaságnál és a tüzérségnél egyaránt kevés lőszer állt rendelkezésre, a repülőgépek számát és minőségét tekintve az ellenség egyértelműen fölényre jutott, az egészségügyi helyzet azonban még elfogadható volt. Az utánpótlás csökkent, hiszen minden hadosztály naponta egy vonatszerelvényre valót kapott. Mitterer szólt a hátszág helyzetéről, ahol szén és fémhiány állt be, a lőszer előállítására pedig igen lecsökkent. A hadsereg belső helyzetét kritikusnak ítélte, azt éhezés, ellátási hiányok, betegségek jellemezték.

Otto Narderer vezérkari alezredes (Ausztria) német nyelven elhangzott előadásában a vittoriai csata történéseit ismertette osztrák-magyar szempontból. Beszélt a cs. és kir. haderő 1918. júniusi piavei offenzívájának kihatásairól. Részletezte az 1918 októberében a dunai birodalomban végbement politikai változásokat, így a délszláv, cseh és más nemzeti tanácsok megalakulását, az október 16-i császári manifesztum következményeit, a központi hatalmak október 3-i közös békekérését, a megszállt olasz területek október 11–14. között megfogalmazódott kiürítésének tervét. Beszélt az egyes alakulatoknál a fronton történt lázadásokról, kitért az olaszok és szövetségeseik október 24. és november 4. között végrehajtott piavei főtámadásának lefolyására, végül hadászati és harcászati értelemben is értékelte a hadműveleteket.

Az ebédszünetet követően *Mariano Gabriele*, a római La Sapienza Egyetem professzora elnöklételét folytatódott a munka. Elsőként *Abdil Bicer* hadnagy (Franciaország) francia nyelven elhangzott előadásában francia szem-

pontból értékelte az 1918 őszen lezajlott hadműveleteket. Beszélt a Diaz és Foch tábornokok közötti ellentétéről, a franciák olaszokkal együtt végrehajtandó támadásának terveiről és annak főbb irányairól. Hangsúlyozta, hogy az egy évvel korábbi caporettoi vereséget az olaszok akkorra már kiheverték és elfelejtették. Részletesen ismertette az olasz 12. hadsereg alárendeltségében harcolt francia hadosztályoknak a Piave folyó mentén végrehajtott hadműveleteit. Kifejtette, hogy a négy hónapos előkészületek után az antant győzelem szükséges és kétségtelen volt.

Őt *Dr. Daniel Todman*, a londoni Queen Mary College tanára követte, aki angol nyelvű előadásában brit szempontból értékelte a hadműveleteket. Elmondta, Haig és Robertson tábornok egyetértett abban, hogy számukra a nyugati mellett az olasz front is fontos, azonban csak az olasz szövetséges caporettoi veresége után küldtek négy hadosztályt a hádszíntérre. A brit csapatok, amelyeknek 1918 májusától a támadás híveként ismert Lord Cavan lett a parancsnoka Itáliában, a hadműveletek megindítása előtt tízhónapos harci tapasztalatot szereztek az olasz fronton. Az előadó beszélt a britek 1918-as nehézségeiről a nyugati és a török hadszíntéren. Felvázolta a brit erők 1918 őszi kiinduló helyzetét a Piave mentén. Részletezte Lord Cavan 1918 előtti pályafutását, és azt, milyen újításokat vezetett be a 10. olasz hadseregnél. Részletesen ismertette a britek piavei átkelését, továbbá szereplésüket a csata során. Megtudhattuk, hogy Cavan maga is megsebesült a harcokban.

A kávészünet után tartotta meg német nyelvű előadását *Dr. Balla Tibor* őrnagy, a budapesti Hadtörténeti Intézet főmunkatársa, aki a magyar csapatok vittoriói csata alatti szerepléséről és Magyarországon 1918 őszi történetéről beszélt. Elemezte az 1918 október végén, a délnyugati fronton kialakult hadászati helyzetet, részletezte a szemben álló felek erőviszonyait. Röviden ismertette az olasz offenzíva lefolyását, kiemelve a magyar csapatok helytállását. Összefoglalta a padovai fegyverszünet megkötésének körülményeit és az ezirányú kétoldalú tárgyalásokat. Beszélt a Monarchia október utolsó napjaiban bekövetkezett széthullásáról és a Magyarországon végbement politikai változásokról. Ismertette a magyar kiegészítésű csapatok egy részének novemberben történt hazatérését és magyarországi leszerelését. Bemutatta a Károlyi-kormány és hadügyminisztere által no-

vember első napjaiban hozott rendelkezéseket. Részletesen kitért arra, hogyan ábrázolták a magyar csapatok szereplését a csata során, hogyan ítélték meg a Károlyi-kormány, valamint a császári és királyi hadvezetés működését és szerepét a két világháború között, valamint az azt követően megjelent magyar nyelvű irodalomban és publicisztikában.

Gerhard P. Gross alezredes, a berlini Hadtörténeti Intézet munkatársa, német nyelven tartotta meg előadását. Röviden bemutatta a Hindenburg és Ludendorff tábornok irányította német hadvezetés 1917 nyári elképzeléseit az olaszok elleni osztrák-magyar támadás szükségességéről, az áttörési hadművelet előkészítését, a caporettoi áttörésben részt vett német erők szerepét. Elemezte az áttörés harcászati tanulságait. Kiemelte, hogy a német Legfelsőbb Hadvezetőség 1918-as terveiben a nyugati front mellett az olasz csak mellékhadszíntér maradt. Ennek megfelelően az utolsó német erők 1918 februárjában kivonták a délnyugati frontról. Bemutatta az 1918-as nyugati hadszíntéren indított német offenzívákat, az azok tehermentesítésére indított osztrák-magyar piavei offenzívát. Rávilágított arra, hogy augusztus 8. után a németek felismerték: a háborút elveszítették. Összefoglalta az 1918 őszen a balkáni és török fronton zajló eseményeket, azokat II. Vilmos november 9-én bekövetkezett lemondásáig taglalta. Hangsúlyozta, hogy Hindenburg visszaemlékezései szerint a cs. és kir. haderő az utolsó csatában jól védekezett, azonban Németország szempontjából akkor már a császár és Hindenburg ellentéte, valamint a német összeomlás fontosabb volt, mint a vittoriói csata kimenetele.

A nap végén a jelenlévők kérdéseket intéztek az előadókhoz, majd rövid vita következett.

A konferencia második napján csupa olasz nyelvű előadás hangzott el. A délelőtti ülésen *Massimo Multari* ezredes töltötte be az elnöki tisztséget. Elsőként *Mariano Gabriele* professzor emelkedett szólásra. Kiemelte, hogy a francia Foch marsall már nyár óta követelte az olasz vezérkari főnöktől a támadás megindítását, aki az osztrák-magyar csapatok jó védelmi képességeit hangsúlyozta válaszában. Bemutatta, hogyan fogadta el Armando Diaz tábornok az offenzíva gondolatát, és miért halasztotta el annak tervezett időpontját. Ő döntötte el, hogy melyik támadó hadsereget ki vezesse, beszélt az olasz 8., 10. és 12. hadsereg feladatairól. Ecsetelte a szövetséges haderő nehézségeit, amelyek a Piavén való átkelés

során jelentkeztek, kiemelve a Papadopoliszigetnél történt átkelés nagy jelentőségét az offenzíva sikere szempontjából, felsorolta a cs. és kir. haderő követése során az antant által elszenvedett veszteségeket. Napra lebontva mutatta be az olaszok és szövetségeseik által elért eredményeket a vittoriói csata folyamán.

Ezt követően hangzott el *Ferruccio Botti* ezredes, hadtörténész előadása, melyben a csata logisztikai problémáiról beszélt. Kiemelte, hogy Olaszország nem volt gazdag ásványkincsekben, energiahordozókban, azokból behozatalra szorult, az offenzíva sikere pedig éppen az utánpótlástól függött. Hangsúlyozta a haditengerészet szállításban betöltött nagy szerepét, továbbá azt, hogy a caporettoi anyagi veszteségeket 1918-ban csak az olasz ipar teljesítményének jelentős fokozásával lehetett pótolni. Ismertette az olasz hadsereg logisztikai felépítését, véleménye szerint a szolgálat jól működött a világháború éveiben. Rövid áttekintést adott arról, a hadsereg mennyire volt ellátva lovakkal, fegyverekkel, felszereléssel, milyenek voltak egészségügyi viszonyai. Nagy vonalakban ismertette a támadás alatti logisztikai intézkedéseket, mint pl. az átkelőeszközök biztosítását a Piavénál, az utánpótlásra használt tehergépkocsik, ill. a fogatolt eszközök rendelkezésre bocsátását. Értékelése szerint 1918. október–novemberében az olasz hadsereg – mely kb. 2 500 000 tüzérségi löszert használt el a hadműveletekben – logisztikai biztosítása jó volt.

A kávészünet után *Alessandro Massignani* professzor, az Első Világháborús Hadtörténeti Kutatások Központjának munkatársa előadását hallgathatták meg a résztvevők, aki az olasz hírszerző szolgálat csata alatti működését foglalta össze. Felvázolta az olasz hírszolgálat fejlődését, felépítését az első világháború idején, kiemelte, hogy az, a jól kiépített osztrák-magyarral összehasonlítva, gyengébben működött. Véleménye szerint a caporettoi vereségért nem volt felelős, 1918-ban újjászervezték, ami magában foglalta a hátsóországban és a szövetséges országokban végzett kémkedést is. Kifejtette, hogy a cs. és kir. hadsereg morális erejét, amely 1918 októberében egyébként is gyenge volt, az olaszok repülőgépről szórt propagandaanyagokkal, röplapokkal is próbálták megtörni. A csata megindulása előtt az olaszok tisztában voltak a császári és királyi haderő állapotával, ki tudták szűrni a téves információkat. Megállapította, hogy az olasz hírszerző szolgálat 1918 októberében jól

működött, kiválóan együttműködött a szövetségeseikkel, viszont a brithez és a franciához képest kisebb hatékonysággal működött.

A következőkben *Lorenzo Cadeddu* ezredes emelkedett szólamra, aki Vittorio Veneto osztrák-magyar megszállásáról beszélt, helytörténeti megközelítésben. Megtudhattuk, hogy 1917. november 8-án elsőként német csapatok vonultak be a városba, ahol a helyi előjáróság és a püspök fogadta őket. A megszálló osztrák-magyar hatóságok ténykedését elemezve elhangzott, pl. engedélyezték, hogy egy fogságba esett olasz orvos operáljon. A helyi Villa Matildában lakott József Ágost főherceg, a 6. hadsereg parancsnoka, továbbá megtudhattuk, hová szállásolták el a városban a logisztikai parancsnokságot, a csendőrséget, a műszaki csapatokat. Kiderült, hogy a németek 1918 márciusában elhagyták a települést. Az osztrák-magyar hatóságok többek között utak és egy kisvasút építését is tervezték, azonban ezek nem valósultak meg. Korabeli visszaemlékezések segítségével idézett fel egy a város ellen irányuló olasz légitámadást, valamint bemutatta, milyen hangulat uralkodott Vittorióban a közel egy évig tartó megszállás idején.

Az ebédszünet után *Paolo Pozzato* professzor (Bassano del Grappa) olvasta fel a vittoriói csata során olasz hadifogságba esett osztrák-magyar katonákról szóló, elsősorban egykori visszaemlékezésekre alapozott előadását. Áttekintette, mit írtak a témáról olasz és német nyelven az 1920-as évektől napjainkig. Kiemelte, hogy a császári és királyi hadsereg katonáinak a fogságba esés sokszor az éhhalál előli menekülést jelentette. Kiderült, hogy általában véve sok támadás és atrocitás érte a fogságba esett osztrák-magyar katonákat, a tisztekkel és az egyszerű bakákkal kezdetben azonos módon bántak az olaszok. Beszélt a foglyok között fellépett betegségekről, a rossz higiénés viszonyokról, s szerinte előfordultak lopások is. Kihangsúlyozta, hogy a magyarokat és az osztrákokat jobb körülmények között tartották, mint a volt Monarchia kisebbségeit. A hadifogoly tisztek helyzete idővel javult, sok tiszt és katona Olaszországban maradt és olasz feleséget választott magának. Elhangzott, hogy a kényszermunkát a fogva tartottak nem szerették, emiatt a hadifogolytáborokban felkelések is történtek.

Marco Rech professzor (Seren del Grappa) előadásában az 1918. november 3-án a Padova melletti Villa Giustiban megkötött

osztrák-magyar–olasz (antant) fegyverszünetről beszélt. Részletezte, hogy mely személyek voltak az osztrák-magyar fegyverszüneti bizottság tagjai, röviden ismertette az életpályájukat. Ismertette a világháború ideje alatt a harcolt felek között korábban megkötött fegyverszünetek hasonlóságait. 1918. október 28-tól kezdve napról-napra részletezte a Viktor Weber tábornok vezette osztrák-magyar bizottság tevékenységét, kitért arra, hogy annak vezetője milyen parancsokat kapott Bécsből, és milyen vitákat folytatott az olasz tárgyaló delegációval, egészen a fegyverszünet november 3-án délután történt aláírásáig. Röviden kitért a következményekre, azaz 400 000 osztrák-magyar katonára olasz fogságba esésére a háború utolsó napján.

A kávészünetet követően *Dr. Daniele Ceschin*, a velencei Ca' Foscari Egyetem munkatársa következett, aki a vittoriói csata olasz sajtóban való megjelenítését mutatta be. Általánosságban beszélt az olasz fronttudósításokról, az azokban használt frazeológiáról. Elmondta, hogy mit írtak D'Annunzio és Mussolini újságjaikban a caporettoi áttörésről. Kihangsúlyozta, hogy a Piavenál folyó nehéz harcokról szóló fronttudósításokban a Piave, mint szent folyó jelent meg, ami 1918 nyarán megmentette az olasz hazát. A tudósítások dicsérték az osztrák-magyar hadseregnek a csata során tanúsított kitartását. Az előadó elemezte, mit írtak a fogságba esett katonákról, a zsákmányolt lövegekről, felszerelésről. Részletesen bemutatta Mussolini a Popolo d'Italia-ban a novemberi eseményekről írt cikkeit. Aláhúzta, hogy az osztrák-magyar hadsereg visszavonulását egyes olasz lapok alantas jelzőkkel illették, a csata lefolyásáról viszont keveset írtak, a legtöbbit a lakosság felszabadításáról, a beköszöntött új olasz reneszánszról beszéltek. Kiemelte, hogy a fasiszta rendszerben a vittorio venetói győzelmet fetisizálták.

Filippo Cappellano őrnagy, az Olasz Hadsereg Szárazföldi Vezérkara Történeti Szolgálatának levéltárosa előadásában a vittorio venetói csata következményeit, utóéletét helyezte új megvilágításba. Véleménye szerint az olasz városok és falvak a hadműveletek során nem szenvedtek nagyobb károkat. Kifejtette, hogy az osztrák-magyar megszá-

lás alatt a lakosság élelmiszerellátása a rek-virálások következtében igen leromlott, az egészségügyi ellátás, az utak állapota rossz volt. Beszélt arról, hogy az olasz hadsereg a csata után hogyan vette ki részét az 1919-ig tartó újjáépítésről Észak-Olaszországban, pl. részt vett a közlekedési vonalak (utak, hidak, vasutak) újjáépítésében, a belső rend fenntartásában, a mezőgazdasági művelés beindításában – 90 000 hektárt maguk a katonák is műveltek –, a termés szállításában, továbbá a földeken található lőszerrek, aknák összegyűjtését és megsemmisítését is ők végezték.

Ezután az előadónak feltett kérdések hangzottak el, amelyek rövid vitára serkentették a résztvevőket, majd a szimpózium tanulságainak összefoglalása következett.

A jól sikerült és szervezett konferencia végén elhangzott zárszóban a levezető elnök valamint a szervezők megköszönték a résztvevők munkáját, hangsúlyozták a konferencia eredményességét, továbbá – tekintettel az első világháború kitörésének 90. évfordulójára – több hasonló első világháborús tudományos ülés megrendezésének szükségességét emelték ki.

A hivatalos programon túl több alkalom is kínálkozott a külföldi kollégákkal való szakmai eszmecserére és a kapcsolatépítésre. November 12-én este a város kultúrházának nagytermében az 1957 óta létező, az első világháborús hagyományokat ápoló, helyiekből verbuválódott alpini (olasz hegyivadász) kórus hangversenyét hallgathatták meg a konferencia résztvevői, egyúttal a Vittorio Veneto első világháborús történetét korabeli képekben összefoglaló CD-ROM bemutatására is sor került.

November 13-án este a vittorio venetói csata emlékére a két világháború között a város egyik igen régi, patinás épületében létrehozott múzeumot tekinthettük meg többnyelvű szakvezetéssel.

November 14-én a szervezők jóvoltából az 1918. októberében és novemberében lezajlott harcok színhelyeit, az egykor szemben álló felek hősi halottainak végső nyughelyeül szolgáló temetőket és emlékhelyeket látogathattunk meg kísérőink társaságában. Fejet hajthatunk az elesettek emléke előtt Queróban, ahol osztrák-magyar és német, Pederobbában ahol francia, Giaverában ahol brit, és Nervesában, ahol olasz katonák alusszák örök álmukat.